

վաստակողք յայս մեծ գործ և որք առ յապայն գործելք և պիտանիք հանդիսանան հաստատութեանս:

Մնամք ի սրտէ օրհնող բարերարաց ազգիս և ցանկացող ընդ յառաջադիմութիւն սիրեցեալ զաւակացս Ս. Հօրն Մերոյ Փրկիչորի Լուսաւորչի, կամք մնամք խոնարհ Աթոռակալ նորին

ՄԿՐՏԻԶ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուաւ Կոնդակս Հայրապետական յամի շնորհաց Փրկչին 1902 ի 24-ն յունուարի և ըստ տոմարիս ՌՅԾԲ ի Հայրապետութեան Մեքում Թ. ամի յԱրարատեան Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի ի Վաղարշապատ. Համար 101.

ՏԱ Ճ Կ Ա Հ Ա Յ Ք

ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Այս պահուս, երբ Սանասարեան վարժարանի Կ. Պոլսոյ խնամակալութեան սեղանի վրայ կը գտնուի Էրզրումի տեղական Հոգաբարձութեան մատուցած քսանամեայ տեղեկագիրը, որուն ուսումնասիրութեամբ կը զբաղի խնամակալութիւնը և միևնոյն ժամանակ խորհրդակցութիւններ տեղի կ'ունենան այդ հաստատութիւնը՝ Խարբերդ Սորսորի վանքը տեղափոխելու, կ'արժէ որ լուրջ և անկողմնակալ ոգւով պարզուի Սանասարեանի արդի վիճակը և կտրուկ տնօրինութիւններ ըլլան միանգամ ընդ միշտ բառնալու տրտունջի առիթներն ու վարժարանը իր անունին և նպատակին համապատասխանող դիրքի մը վերածելու, ինչ որ ամենուս բաղձանքն ու փափաքն է միակ:

Ազգային թերթերու մէջ, Սանասարեանի շուրջ՝ բաւական թեր ու դեմ հրատարակութիւններ և կարծեաց փոխանակութիւններ եղած են ասկէ առաջ. մասնաւորապէս «Բիւզանդիոն», «Արե-

ւելք» և «Սուրհանդակ» շրաղեցան այդ խնդրով, «Բիւզանդիոն»-ի դերքը յարձակողական և «Արեւելք»-ինը պաշտպանողական գտած եմ ընդհանուր գիծերու մէջ, և որչափ կրցած եմ ըմբռնել, այդ երկու թերթերն ալ չափազանցութեան դիմեցին. մէկը ջանաց վարժարանը կատարելութեան զէնթը բարձրացնել և միւսը գուն գործեց անկերպարանութեան նատիրը իջեցնել. փոխանակ ուղղակի վէրքերն ու անոնց դարմանները շօշափելու, անձնական հաշիւներով և կիրքի երանգներով խճողեցին ու որակեցին իրենց բոլոր տեսութիւնները և ըստ այնմ հիւրընկալեցին թղթակիցներու յօդուածները և քննադատութիւնները. պէտք է խոստովանիլ սակայն որ «Սուրհանդակ»-ի յօդուածները գոհունակութեամբ կարդացուեցան, որովհետեւ վարժարանին բարւոքումը միայն կը նշմարուէր անոնց մէջ՝ կէտ նպատակի:

Մտադրութիւն չունինք այդ անցեալ հրատարակութիւններով զբաղելու, որոնք, վերջապէս ինչ ձևի տակ ալ ընդունելու ըլլանք, սա ճշմարիտ է թէ՛ Սանասարեան վարժարանին թերի և բարեփոխելի կողմեր ունենալը ծանօթացուցին աղգին: Մեր նպատակն է պարզապէս, որչափ կարելի է ամփոփ ձևի մը տակ, վարժարանին արդի վիճակը նկարագրել usոյգ և իրական պատկերացումով մը, որպէսզի կեդրոնի խնամակալութիւնը՝ իր յառաջիկային ընելիք տնօրինութիւնները որոշէ՝ դպրոցին ՃՀՄԱՐԻՏ վիճակը նկատի ունենալով, և ոչ թէ միայն հաւատք ընծայելով մատուցուած տեղեկագրին պարունակութեանը, որ բնականօրէն խմբագրուած պիտի ըլլայ միշտ ինպատակ պատասխանատու մարմնոյն և որուն մէջ պերճախօս թիւերը, ցայտուն նկարուն բացառութիւնները, վարդագոյն պատկերները չեն որ կը պակսին արդիւնք ըլլալով քառասուղար-հաշուակալին վեցամսեայ քրտնաթոր աշխատութեան և տքնութեան:

Վարժարանին արդի վիճակը պարզելէ առաջ, կարեւոր կը զըտնեմ յետադարձ ակնարկ մը:

Սանասարեան հաստատութիւնը այսօր 20 տարուան գոյութիւն մը ունի և տարիներու այս ընթացքին մէջ ունեցած է 110 ընթացաւարտ, 95-ը ուսումնական բաժնէն և 15-ը արհեստագիտական. խնդիրը՝ ոչ այնչափ քանակին վրայ է (թէև այդ ալ պէտք է որ ունենայ իր կարեւորութիւնը), որչափ որակին. կը փափաքիք և կը պահանջենք իսկ գիտնալ թէ՛ այդ 110 շրջանաւարտները ո՞ր են, ինչով կը պարապին և ինչ դիրք գրաւած են հայ հասարակութեան մէջ. բարերար հիմնադրին նպատակը իրագործուած է արդեօք յանձին այդ ընթացաւարտներուն, սպասելով որ մատուցուած Տեղեկագիրը գոհացում տայ մեր այս հետաքրքրութեան, փութանք ըսել թէ՛ տարուէ տարի Հիւանդանոցի Ընդարձակ Օրացոյցներուն

հաղորդած տեղեկութիւնները այս առթիւ շատ անգոհացուցիչ են. մենք կ'ուզենք իմանալ թէ՛ իրաց առեալ 2—3 ընթացաւարտ, որոնք այսօր իրենց մայր վարժարանին մէջ կը պաշտօնավարեն և հակառակ լրագրական քննադատութեանց՝ իբրև ուսուցիչ, ունին ըստ բաւականին արժանիք (բայց չմոռանանք թէ՛ ասոնք իրենց ուսման ընթացքը կառարելագործած են արտասահմանի մէջ և օժտուած բնաձիր ընդունակութեամբ) մնացեալները ո՛ւր կը գըտնուին. Իզմիրէն և Վանէն առնուած տեղեկութիւնները նպաստաւոր հանգամանքով չէր որ փայլեցան. Երզրնկան, Քչի, Տրապիզոն՝ դեռ Սանասարեանց մը չունեցան իրենց թոշակաւոր և ձրիավարժ զրկած սաներուն մէջ. և մանաւանդ այս 20 տարուան մէջ կը պահանջենք հասկանալ թէ՛ հանգուցեալ բարերարին ձրիավարժ գիշերօթիկները՝ հաւաքա՞ս որդիգիրները, որոնք պարտաւոր պէտք էր որ ըլլային իրենց ծննդավայրին մէջ մէյմէկ ուսման ջահ հանդիսանալ, ո՛ւր է իրենց արձակած լոյսը և ո՛րն է այն ձրիավարժը որ կրցած է իր գաւառին կրթական ղեկավարն ըլլալ:

Արնանք մատնանիչ ընել համաստիճան ծրագրով ազգ. ու օտար ուրիշ հաստատութիւններ, որոնք Սանասարեան վարժարանէն թերևս պակաս իսկ տարեծախսով և աւելի քիչ տարիներու մէջ, ընթացաւարտներ տուած են աղգին՝ որոնք այսօր հրապարակի վրայ անուն ունին ու կը փայլին իբրև վարդապետ, քարոզիչ, հրապարակագիր, ուսուցիչ, լեզուագէտ և վերջապէս գործի, մտքի ու գրչի տէր մարդ. ինչո՞ւ նոյն արգիւնքը ցոյց չպիտի տար նաև Սանասարեան վարժարանը՝ իր 20 տարուան գոյութեամբ, իր 4000 լիրա տարեծախսով, իր մասնագէտ, կարող և համալսարանական մանկավարժ ուսուցիչներով. կարի ուշագրաւ է այս պարագան, որ թէև տխուր՝ բայց անհակառակելի ճշմարտութիւն մըն է. և իբր արգիւնք՝ ունի իր պատճառները, որոնց բարձումը անհրաժեշտ է այլևս:

Անշուշտ Սանասարեան դպրոցը տուած է աղգին գրել, կարգալ և հաշուել գիտցող ընթացաւարտներ, ինչ որ ամէն վարժարան ալ կու տայ քիչ թէ աւելի չափով մը և այդքան արգիւնք Երզրումի դպրոցները ևս ունին, որոնց 2000-է աւելի ուսանողներուն համար սակայն՝ տարին հազիւ 900 ոսկի կը ծախսուի. ոչ ոք կը մեղադրէ զիս եթէ 5 լիրայի համար տարեկան կէս լիրա շահով մը բաւականանամ, բայց նոյն շահը 500 լիրայի վրայ, ապշեցնող տխմարութիւն մը չը՞ պիտի համարուի:

Այս պարզ տեսութիւնները կը հաստատեն թէ՛ Ազգին շատ սիրելի եղող կրթական այդ հաստատութիւնը մինչև հիմա օգտակար եղած չէ այնքան՝ որքան կրնար ըլլալ իր բացայայտ դիւրու-

Թիւններուն շնորհիւ. և միթէ սխալած կ'ըլլամ, եթէ ըսեմ թէ Միացեալ Նախակրթարանները իրապէս աւելի արդիւնաւոր հանդիսացան, քան Սանասարեան վարժարանը՝ որ գերմանական միջնակարգ վարժարանաց համապատասխան ծրագիր մը ունենալով հանգերձ, կարող դաստուներ չկրցաւ հասցնել գաւառներուն:

Գանք արդի վիճակին. Ինչպէս յայտնի է, վարժարանը կը գտնուի ընդարձակ պարտեզի մը մէջ, շէնքը իբրեւ գիշերօթիկ վարժարան, առողջապահական տեսակէտով ունի իր թերի կողմերը. ննջարանը համեմատական չէ իր պարունակած թուոյն ընդարձակութեամբ և յդաւէտութեամբ. մահճակալները խիստ իրերամերձ են, և անկողիններուն մաքրութիւնը քննադատելի. նոյն անպատեհութիւնը կը նշմարուի նաև սեղանատան մէջ՝ ուր տախտակները կը կարօտին միշտ օճառաջրով լուացման. Գասարաններէն մէկ քանին զուրկ են բաւարար հանգամանքէ և կը տեսնեն աշակերտները խճողուած ու օդը ապականած: Իսկ ամենամեծ անպատեհութիւնը, զոր հարկ է շեշտել, միևնոյն շրջափակին մէջ տեսուչներէն մէկուն բնակութիւնն է. գիշերօթիկներուն մէկ մասը այդ յարկին մէջ կը գտնուի և ականատես կ'ըլլայ ուսանողական կեանքին հակասող երևոյթներու. հոն խրախճանութիւններ կը սարքուին, հացկերոյթներ կը տրուին, բաղդախաղի, պարի՝ մասնակցութեամբ տիկիներու և օրիորդներու, տեսարաններ կը պարզուին. այս ամէնը՝ եւրոպական ճաշակ և կենցաղավարութիւն ունեցող ընտանիքի մը համար թերևս վայելուչ կրնան համարուիլ, բայց գաւառացի ուսանող պատանիներու մտքերուն վրայ թէ ինչ կարգի տպաւորութեանց ծնունդ կու տան և որքան կը ջլատեն ուսանելու եռանդը, դժուարին չէ գուշակել: Չենք ուզեր ծանրանալ այս կէտին վրայ, խորհելով թէ՛ վարժարանը տեղափոխելու խորհուրդը պիտի իրագործուի և ինքնին վերջ գտնեն յիշուած անպատեհութիւնները:

Այդ տեղափոխութեան օգուտները ակներև են և բազմադիմի: Նախ որ Կարնոյ ազգ. մանկտին պիտի ազատի այն դժնդակ կացութենէն, որուն ենթարկուած է դպրոցներու անբաւականութեան պատճառաւ, մանաւանդ երկրաշարժէն ի վեր: Երկրորդ՝ Կարնոյ մէջ յարանուանութիւնք աննշան գեր մը ունին և ազգ. դպրոցները լաւ կազմակերպութեամբ մը կրնան թուամբ կանգնիլ անոնց հոսանքին դէմ, մինչդեռ Խարբերդ՝ Բողոքականութիւնը հսկայաքայլ յառաջդիմած ըլլալով, իր գօլէճներով և կրթական ու կրօնական զանազան հաստատութիւններով կը սպառնայ ամբողջապէս կուլ տալ մեր եկեղեցին ու տոհմային դաստիարակութիւնը: Սանասարեան վարժարանը կրնայ այդ օտար տարրերը չէզոքացնել ու մրցիլ անոնց դէմ, պայմանաւ սակայն որ Խարբերդի մէջ ալ չու-

նենայ հիմակուան ուղղութիւնը, զի այդ պարագային՝ ապահովա-
րար գօլէճին ստորագաս ըլլալէ զատ ուրիշ առաւելութիւն մը
չպիտի ներկայացնէ. երրորդ՝ հաստատութիւնը Խարբերդ փոխա-
դրուելով, այլ և այլ գաւառներէ մեծ թուով թոշակաւոր աշակերտ
պիտի կրնայ ունենալ, որովհետեւ ծնողք թէ նիւթապէս և թէ բա-
րոյական տեսակէտով՝ զիւրութիւն և յօժարութիւն պիտի ունե-
նան իրենց զաւակները Խարբերդ ղրկելու: Զորրորդ՝ անտեսապէս
ալ Խարբերդ առաւելութիւններ պիտի ընծայէ և թերեւս վարժա-
րանը իր ներկայ տարեծախսով կարողանայ հոն իր ձրիավարժնե-
րուն թիւը կրկնապատկել և թոշակաւորներուն տարեվճարը 20
լիրայէն 10—15-ի իջեցնել: Հինգերորդ՝ թէ ուսանողները, վանա-
կան միջնոլորտի մը տակ, ի հարկէ սխալեալ, շատ աւելի միջոց պիտի
գտնեն նուիրուելու իրենց գործին, մինչ Երզրու մի մէջ պաշտօնեա-
ները կեանքի յարաբերական պէսպիսութիւններով առլցեալ և աշա-
կերտները նոյն շփումներով մտաղբաղ կ'ըլլան և յաճախ կը խան-
գարուի ուսանողական կեանքին ներդաշնակութիւնը, մերթ կամա-
յական և մերթ ակամայ արգելքներ կը բաղխին պարտաճանաչու-
թեան, վերջապէս մենք կը խորհինք թէ՛ Խարբերդի մէջ քիչ ան-
գամ պաշտօնեաները հարկն լուծակն գտնեն ըսելով իրենք զիրենք
չբմեղացնելու պէտքը պիտի գդան:

Սանասարեան վարժարանի աշակերտներուն ընդհանուր թիւը
այս տարի 170 է, 105 գիշերօթիկ և 65 ցերեկեայ. ձրիավարժներու
թիւն է 15 գիշերօթիկ և 22 ցերեկեայ. արդ՝ ինչպէս կարելի է
համաձայնեցնել հիմնադիր բարերարին կանոնագիրը այս ցուրտ իրա-
կանութեան հետ, երբ կը տրամադրէ որ գիշերօթիկ ձրիավարժնե-
րու թիւը առնուազն 30 ըլլայ. ասիկա նոր բան մը չէ սակայն.
վարժարանը 1900-ին 11 Սանասարեան գիշերօթիկ սաներ ունեցած է
(տես Բնդարձակ Օրացոյց ազգ. Հիւանդանոցի 1901 էջ 420). հա-
ւանականաբար այս կանոնագրական զեղծումը ուրիշ տարիներ ալ
տեղի ունեցած է և մենք չենք գիտեր թէ ինչ արդարացում կրնայ
ունենալ՝ սպասելով որ տեղեկագիրը իր հրատաւութեամբ ծա-
նօթացնէ ու պարզէ մեզ այս գաղտնիքը, պէտք է ըսենք թէ ցե-
րեկեայ ձրիավարժի կարգադրութենէն ՄԻԱՅՆ Վարինցին է որ
կ'օգտուի. Վարինցին՝ որ 22 այս կարգի ձրիավարժ ունենալէ զատ՝
գիշերօթիկ ձրիավարժներ ալ ունի. արդարութիւնը չէր պահանջեր
արդեօք որ Վարին ալ նկատուէր ի շարս միւս գաւառներուն և ըստ
այնմ համեմատական ձրիավարժ սաներ առնուէր, և փոխանակ այդ
22 ցերեկեայ ձրիավարժներուն աւելի ուղիղ չէր ըլլար և համա-
ձայն բարերարին կամաց որ այլ և այլ տեղերէ 6—7 ձրիավարժ
գիշերօթիկ ընդունուէր և տեղացող խնդրագրերուն՝ ձրիավարժից

Թիւը լրացած է» սովորական դարձած պաղ բանաձևը քիչ մը պակաս գործածուէր, եւ եթէ անդադանապահոյթիւնը ունենանք յայտնելու թէ՛ այդ 22 ցերեկեայ ձրիավարժներուն մէջ կը գտնուին այնպիսիներ ալ, որոնք կարող էին 6 լիրայի տարեթոշակը վճարել, ինչ պիտի պատասխանուի մեզ. թերեւ առարկուի և կ'առարկուի ալ, թէ ազգապատկան կալուածները Սանասարեանի յանձնուած են չնչին վարձքի մը փոխարէն. մենք չենք գիտեր թէ տրուած վարձքը չնչին է թէ ոչ, բայց այդ պարագան չարդարացներ բնաւ որ ի նպաստ Կարնեցւոյն ուրիշ տեղերու մանկուոյն զրկանքներ ըլլան. թող թէ Սանասարեանի ծախքով հսկայ շէնք մըն ալ կ'առուցուած է վարձու տրուած կալուածին մէջ որ կը վերաբերի Կարնեցւոյն:

Տեսնենք քսան տարուան մէջ այլ և այլ գաւառներէն ինչ համեմատութեամբ և որչափ ձրիավարժ ընդունուած է Սանասարեան վարժարանը և գործադրուած է արգեօք բարերարին կամքը. հարկաւ Խնամակալութեան մատուցուած տեղեկագիրը կը պարունակէ այս տեղեկութիւնները:

Սանասարեանի կրթական պաշտօնեաներուն ներկայ թիւն է 17. Պ. Գ. Երուսեան, կը զասախօսէ՝ պատմ. աշխրհգ. գերմ. ամսթոշակ 18 Օսմ. լիրա. Պ. Յ. Մատթեան՝ գերմ. բնապատմ. 18 լ. Պ. Ս. Սողիկեան՝ կրօն. ֆրանս. դաշնակ, 18 լ. (այս երեքը հաւաքական պատասխանատուութեամբ կը վարեն Տեսչութեան պաշտօնը և իրենց զաւակներ ձրիավարժից կարգն են). Պ. Ժ. Գրէսթէ՝ ֆրանս. գծգր. 12 լ. Պ. Ա. Խաչատուրեան՝ պատմ. և եկեղջ. պատմ. հայերէն. 10 լ. Պ. Դ. Ումիկեան՝ ուսողութիւն 9 լ. Պ. Ն. Թովմայեան՝ օսմաներէն և ֆրանս. 10 լ. Պ. Գ. Գառնակերեան՝ կոպղարարութիւն, 5 լ. Պ. Տ. Բրուտեան՝ մատակարար, 6 լ. Պ. Ա. Աւետիքեան՝ քարտուղար, 4 լ. Պ. Գ. Ղոյինեան՝ ջութակի, երգ, կրօն, աշխրհգր, 5 լ. Պ. Գ. Ճիյէրճեան՝ բնագիտ. տիեղեր. և արհեստագետ քիմիական բաժնին՝ 6 լ. Պ. Ս. Աղապալեան գերմ. թուար. և արհեստագետ կահգործ. կոպղր. 6 լ. Պ. Ա. Վահանեան՝ կահագործ, 5 լ. Պ. Վ. Գուլումճեան՝ օգն. պտմ. 1 ուկէս լ. Պ. Յ. Պէղրճեան՝ օգն. թուրք. գեղգր. ջութ. 1 ուկէս լ. Պ. Վ. Քէպապճեան՝ օգն. հայ. բնապտմ. 1. (վերջին 7 պաշտօնեաները զպրոցին ընթացաւարտներն են): Ասոնցմէ զատ՝ վարժարանը ունի այցելու բժիշկ մը, որուն կը վճարէ ամսական 3 լ. կրթական պաշտօնէութիւնը ամբողջութեամբ մնայուն դասախօսի հանգամանքը ունի:

Ինչպէս կը տեսնուի, ուսումնական բաժնի ուսուցիչներն են թուով 13. ասոնց աւանդած շարաթական դասաթամերուն համագումարն է 209 (այս հաշուէն դուրս կը մնան երգ, մարմնամարզ,

դաշնակ կամ ջութակ և կամաւոր ֆրանս. կամ գերմ. շաքաթական 36 ժամ) ըսել է միջին հաշուով իւրաքանչիւր մնայուն ուսուցչի շաքաթական աշխատութեանց բաժինն է 16 ժամ: Սոյն 17 պաշտօնէից կը վճարուի տարեկան 1632 լիրա. վարձքի, բժշկին, ծառաներուն և ուրիշ մանր ծախքերուն ալ յատկացուր 368 լիրա մերձաւորաբար, կ'ունենաս 2000 լիրա, ուրկէ կը հասկցուի թէ գիշերօթիկ և ցերեկեայ աշակերտաց համար կը ծախսուի գրեթէ 2000 լիրա: Ամբողջ տարեծախսը արդէն յայտնեցինք թէ կը յանգի 4000 լիրայի, որուն 1200 լիրան կը գոյանայ հիմնադրին հասոյթէն, 22 լիրա Ալիանս ֆրանսէզէն, աւելի քան 2000 լիրա թոշակներէ, իսկ տարեկան բացը կը գոցուի հիմնադրին ձգած դրամագլխով: Պաշտօնէից ամսականներն ու աշխատութեանց ժամանակը և որակը, դպրոցին ծախքի քանակն ու բնութիւնը համառօտապէս ցոյց տալով կը բաւականանամ. ընթերցողին կը թողում քննել և դատել թէ՛ գործք և վարձք, պէտք և ծախք ինչ չափով և աստիճանով զիրար կը հաւասարակշռեն: Երբ հրատարակուի Ցեղեկագիրը՝ բնականաբար մեզի պիտի պարզէ մանրամասնութիւններ վարժարանին ելեմտից:

ՊՈԼՍԻ ՀԱՅ ԹԱՂԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐԸ

Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարքարանի իշխանութեան տակ գոյութիւն ունեցող «Ուսումնական խորհուրդը», որի այժմեան ատենապետն է բժշկագետ Վահրամ Թորգոմեանը, հրատարակել է Պոլսի Թաղային վարժարանների վիճակացոյցը (1902 թուի յունուար 1-ին), Այդ հրատարակութիւնից տեղեկանում եւք, որ այս 1902-ին Պոլսում կայ Հայոց Թաղային վարժարան ընդ ամենը խոստումն հատ: Այդ 40 տարրական դպրոցներում (1—7 տարուայ դասընթացքով) սովորում են 5376 աշակերտ և աշակերտուհի, որոնցից 2048 ձրիավարժ: Ծաղկոցներում՝ մանչ 1170, աղջիկ 965, միւս դասարաններում աշակերտ մանչ 2018 հոգի, աղջիկ 1223 հոգի: Ուսուցիչների թիւն է 188, ուսուցչուհիներինը 110, ընդամենը 298: Ամսական ծախս է լինում այդ բոլոր դպրոցների վրայ ընդ ամենը 83,486 ղուրուշ որ բաժնելով 300 ուսուցչի վրայ՝ իւրաքանչիւրին միջին թուով ընկնում է ամսական մոտաւորապէս 280 ղուրուշ: Բացի այս 5376 սովորողներից 1823 հոգի էլ յաճախում են